

pleme je za sve okrivljavalo vodu pa bi ga suspendovali i odstranili. Potom se tražio novi Pango. Voda je morao napustiti sve svoje privilegije i ispaštati. (Tor Irstam, The Kign of Danda — Studies in the institutions of sacral Kingship in Africa, 1944. str. 142-147., pogledati studiju Sergeja Tokarjeva »Rani oblici religije i njihov razvoj«, Svjetlost, Sarajevo, 1978. str. 335-377.)

Vratimo se Jovu. Uprkos pobuni on ne uspeva da iskoči iz svog kulturnog obrasca. Jov je uveren da i njegovi uspesi i njegova iznenađna nesreća stižu prvenstveno od boga. Pošto Jehovu ne može napada, on se s njim spori. Bog se ne želi mešati u činjak ljudskih odnosa, kaže Girard, i zbog toga se bog okreće prirodi. Njegova je vlast neizmerna, što kod Jova izaziva pokornost. Jovu je, potom, vraćeno svo imanje, izrodio je decu i živio slavljem. Tako kaže epilog Knjige.

Međutim, po Girardu, prolog i epilog su Knjizi o Jovu dodati kasnije kako bi se prikrlila suština — mehanizam žrtvenog jarca.

Da su prolog i epilog dodati Knjizi kasnije tvrdnja je zbog koje se ne mora biti pristalica antropomorfizma. Potrebno je, samo, pomno iščitavati Stari zavet i videti da je kontakt Nadnaravnog i Jova moguć samo kao »ideo-gramatička oznaka« (Rudolf Ott), a ne kao stvarni dijalog.

Rudolf Otto, jedan od šest najznačajnijih proučavalaca religije (»Religije sveta«, GZH, Zagreb 1987. str. 20.), smatra da smisao Knjige o Jovu nikako nije razumski. »Od razumskih pojmova tu se naprosto teži za nekim takvim izlazom u razgovoru. Ali se ništa slično ne postiže pa premišljanja takve vrste i svrhovita rješenja nipošto nisu smisao poglavlja.« (Rudolf Otto, »Sveto«, Svjetlost, Sarajevo 1983. str. 107.)

Otvoro tumačenje Jova kao poziva za čudesnim-mirum, neočekivanim-paradoxon, tajnim, što je daleko od razumskog i teleološkog je suprotstavljeno Girardovoj egzgezi Jova kao grešnika zbog jedinstva zajednice. Za Otta, u »Svetom«, Jov nije upućen na svoju stvarnu zajednicu već na Elohim. Zajednica, odnosno prijatelji su samo posrednici koji su tu samo zbog probe i ispita Jova pred Bogom.

Za Girarda su intervencije kasnijih sastavljača Knjige o Jovu, manje značajne, jer služe zamagljivanju metodologije žrtvenog jarca, dok Ottovom tumačenju takve intervencije ne smetaju. Za Otta je Elohim causa prima — pravi uzrok Jovova pokušavanja u pepelu pa je onda toj tezi sve podređeno. Otto te intervencije čak opravdava: »Može se smatrati da su opis nijskog konja i krokodila u 41, 15 ff. kasniji dodaci. Možda s pravom. Ali onda valja ipak priznati da je dodavalac ono na što smjera čitav odlomak vrlo dobro bio osjetio.« (R. Otto, str. 108)

Girardova teza nam se čini istinitijom, jer ona pokazuje da je drevna Knjiga o Jovu realno prisutna među nama. »Što više budemo razumeli žrtveno funkcionisanje primitivnih svetova bolje ćemo proniknuti u prirodu međuljudskih odnosa u totalitarnim svetovima.« (Girard, str. 150.)

temelj moderne filozofije čoveka

eudenio garen: ITALIJANSKI HUMANIZAM, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.

zoran subotički

Knjiga burkhardtovskog naslova — »Kultura renesanse« — poznatog italijanskog istoričara Eudenia Garena predstavljala je pravo osveženje čitaocima zainteresovanim za vreme konstituisanja moderne civilizacije Zapada. Već sa tom nevelikom studijom namenjenoj neitalijanskom tržištu i stoga lišenoj teško prohodnog eruditskog aparata, Garen se predstavio našoj široj čitalačkoj javnosti kao veliki humanista koji nijednu relevantnu činjenicu ne prezuzima bez prethodnog ozbiljnog pretresanja, kao naučnik koji istoriografskom poslu prilazi oprezno, ali bez opterećenja nasleđa i oveštalih naučnih šablona, sa respektom prema činjenicama i hrabrošću da konstituiše, gde god je to moguće, svoje viđenje, svoju viziju vremena o kome piše.

Sa, već poslovičnim zakašnjenjem, na naše jezičko područje stiže i druga Garenova knjiga — »Italijanski humanizam« — u kojoj se ozbiljnije može zaviriti u načela i naučnu metodu ovog istoričara.

Eudenio Garen svoju historiografiju temelji na kritici filološke provenijencije, dakle na poverenju prema tekstualnim predlošcima iz starine koje antidogmatiskim pristupom tumači i analizira tražeći maksimalnu podudarnost sa »upisanom« suštinom, sakrivenom i zaptivenom pod naslagama vremena i raznih tumačenja od strane drugih proučavalaca. Jedna predrasuda ne pobija se drugom, ma koliko ova potonja bila kvalitetna i dobro osmišljena, već pozivanjem na izvore: izvorne tekstove, izvorna načela i činjenice. Tako sa dubokim poštovanjem pratimo u ovoj knjizi kako relativno nam znane činjenice, isijavaju potpuno drugačiju energiju značenja, kako primarni tekst priziva sebi svojstven kontekst, i obrnuto, kako se kao kod Rubikove kocke, slažu komplementarne misli, ideje, događaji i kako se pred nama, kao na filmskom platnu razvija vreme italijanskog humanizma sa svim svojim kontroverzama na planu religije, umetnosti, nauke, društvenog života u celini. Induktivnom metodom (otuda obilje činjenica, materijala, pozivanje na imena, datume, događaje) i sjajnim izvedenim zaključcima Garen prikazuje italijanski humanizam u svom totalitetu: kako su na njega gledali sami akteri — pesnici, filozofi, naučnici, ugledni državnici — a kako kasniji sledbenici i proučavaoci, do današnjih dana. Možda nije na odmet istaći utisak da autor daje primat viđenju onovremenih humanista, njihovim spisima i delima različitog sadržaja, a ne njihovim tumačima novijeg doba. Zahvaljujući toj primenjenoj paradigmi svaki Garenov sud poseduje visok stepen uverljivosti i upečatljivosti, a zbog visoke civilizacijske razine tekstova kojima operiše i koje priziva u sećanje, ova studija predstavlja pravi duhovni vatromet, autentičan i samosvojan.

Kao i pred piscem originalnih umetničkih dela, tako se i pred naučnikom postavlja osnovno pitanje: kako i čime započeti Tekst. Rešenje za kojim je posegao Garen čini nam se opravdanim upravo iz perspektive same humanističke duhovnosti: antitezom. Naime, autor se poziva na Renana i njegovu studiju o Averoesu, gde ovaj francuski istraživač suprotstavlja Firencu i Padovu kao dva simbolička antipoda: »S jedne strane Padova, tvrdava aristotelovsko-averoiističke tradicije, strogo naučne i logičke, u sukobu sa humanizmom i ljubavlju prema književnosti, umetnostima i humanističkim studijama (studia humanitatis) koje je humanizam implicirao; s druge strane Firenca, grad Ficina (Ficino) i Policijana (Poliziano), i tolikih drugih mislilaca i pesnika, koji su padovanske profesore smatrali »čudnim i fantastičnim«, prema zanimljivom izrazu na

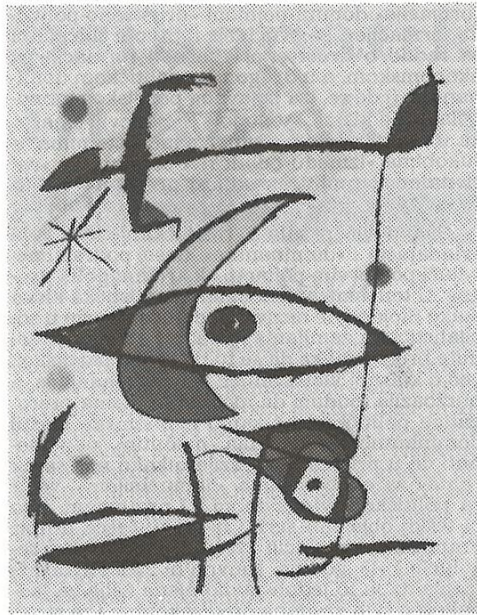
koji smo naišli u jednom pismu Lorencu Veličanstvenom iz 1491. godine. »ova antinomija postala je kalem na koji se motala potonja istoriografska misao sa svim preterivanjima i u pozitivnom i u negativnom smislu: od glorifikacije svega stvorenog u periodu humanizma i renesanse, do potpune negacije kako filozofije, nauke, teologije, tako i umetnosti same. U jednom trenutku negacija onovremenog filozofskog mišljenja ide dotle da se govorilo kako radove tih »uobraženih diletanata« (Sarton) treba »preskočiti s obe noge ako hoćemo, zaista, da se vratimo na početak moderne filozofije« (Bruno Nardi) i kako je srednjevekovna skolastika, tupa ali časna, bila uzor filozofskom mišljenju. U suštini, čitamo u knjizi »Italijanski humanizam«, »lamentira se upravo nad onim čemu su se humanisti oštro i radikalno suprotstavili. Eudenio Garen, sa šakama punim dokaza, brani humanističku filozofiju, njena dostignuća na planu moralnih nauka, prirodnih nauka, njena zdrava načela po pitanju religije i vere koje je tretirala kao deo ljudskog iskustva; stavlja se Garen i u odbranu filozofije kao nove metode čitanja stvarnosti: epistemološka pozicija humanista utemeljuje se na Tekstu, ali ne na Jednom i Jedinom (samim tim nastaje i Jedna i Jedinna Istina), nego na mnogobrojnim tekstovima uz pomoć kojih se priziva Dijalog kao primarni, suštinski relevantan, način mišljenja i kazivanja Sveta. Rečju, otvorene su beskrayne mogućnosti za merenje i prekrajanje sveta ljudskim aršinima. Velike zasluge pripisuju se humanistima za rušenje Autoriteta i izlazak iz kuga mišljenja istih. Slučaj sa »božanskim Aristotelom« pokazao je kako se radala ta nova filozofija, to novo mišljenje o mišljenju. Prizivanje Platona i njegovo postavljanje nasuprot Aristotelu Garen vidi kao polemički čin pobune, kao, rekli bismo, najpovoljniju mogućnost stvaranja uslova za novu viziju života. »U dubini«, veli ovaj naučnik, »ono je označavalo usmerenost ka jednom otovrenom, diskontinuiranom i protivrečnom svetu, koji ima bezbrojna i promenljiva lica, svetu pobunjenom protiv svake sistematizacije, svetu kome moramo da se približavamo kroz stalno istraživanje i to ono koje je toliko pokretljivo, suptilno i raznovrsno da može da odrazi beskonačnu raznovrsnost stvari: istraživanje koje odbacuje krute artikulacije jedne statične logike, nespособne da uhvati plastičnu mobilnost bića, ali koje — kada je to potrebno — te artikulacije ipak usvaja, da bi podvuklo lenjost svakog zastojca. Podmirljivi Platon, koji svojom mogućnošću divergentnih interpretacija deluje izmiriteljski, nije predstavljao spekulativnu slabost, već svesnost da se položaj svake alternativne isključuju u onoj istoj meri u kojoj se jedan drugome obračaju za pomoć.«

Opšte mesto humanističke duhovnosti jeste odnos prema klasiци i »otkrivanje« klasičnih tekstova Cicerona, Lukrecija, Seneke, Platona i Plotina, i to se uzima kao differentium specifičnog humanizma i renesanse u odnosu na Srednji vek. Garen se suprotstavlja jednoj, u osnovi, pojednostavljenoj šemi koja caruje u istoriografiji, pokazujući kontinuitet prisustva klasika tokom celog Srednjeg veka. Ovaj period sa gvozdenom zavesom hrišćanstva, ne odbacuje klasiku, poznata je stvar, ali je deformisala, izobličila, lišila životnih sokova, gurnula je na margine istorijske duhovnosti, preradila do neprepoznavanja i osiromašila kroz komentare i komentare komentara. Jednom vaspostavljeni tekst kao sacramentum od jednog autora funkcionisao je ne kao instrument racionalne spoznaje, a time i podložan proveri i promeni, već kao proročko objavljivanje istine. Takvoj poziciji Garen suprotstavlja ostkriće

Lorenca Vale koji je upozorio da je reč, verbum, samo sredstvo komunikacije, »zaceo nešto veoma krupno, ali ljudsko.« Stanovište, dakle, ono Vale koji je zapisao: »Ne postoje Hristove reči, jer je on govorio na hebrejskom i nije napisao ništa.«

Autor jasno predočava čitaocu kako puca i pada mizanscen jedne preživjele kulture, kako se pred očima lucidnih pojedinaca ukazuje sasvim drugačija predstava sveta i života, kojoj toliko duguje današnji čovek, bez obzira na pozitivne ili negativne predznake, bez obzira koliko je muke na svet doneo taj antropocentrički obrt gde su čovek, vreme, istorija, rad, znanje i odgovornost kategorije od primarnog značaja.

Bitno područje interesovanja humanista bila je kultura i kulturne vrednosti koje su opominjale čoveka da on nije samo kreatura (Božija), već i duboko kreativno biće, sposobno i na neki način, pozvano da uredi stvari od ovoga sveta što će mu omogućiti život dostojan u svakom pogledu.

Za razliku od ranog humanizma u kome se veliča građanski život, dakle život u društvu, u ljudskoj zajednici gde se stvaraju dobra od opšteg interesa, kraj XV veka pokazuje znake krize što rezultira reaktualizacijom ideje o povlačenju iz vrepe sveta, ideje o uzvišenoj kontemplaciji platonističkog tipa. Za potpuno ostvarenje čoveka neophodna je sloboda: pod Medičejcima i drugim tiranima taj cilj postaje neostvarljiv. Zato se čovek povlači u sebe i osvaja drugu vrstu slobode: slobodu mudraca. Današnjom terminologijom rečeno: intelektualac, umetnik, naučnik povlači se u unutrašnju emigraciju. U to vreme značaj učenih vizantinaca (Manuela Hrisolore, Jovana Argiropulosa, Georgiusa Gemistosa Pletona i dr.) je evidentan; ponovo se rasplamsava polemika oko Aristotela i Platona, ponovo se »životinjskom Aristotelu« suprotstavlja »božanski Platon«, ali ide se i u pravcu izmirenja ova dva filozofa (Pico dela Mirandola). Nanovo su u opticaju Dijaletika, Logika, Retorika, Poetika, Dijalog, Mišljenje...

Mnoge stranice knjige »Italijanski humanizam« posvećene su problemima ljubavi (nezaobilazne teme humanističke misli), telu, telesnosti, vaspitanju i obrazovanju, vrlini i slobodi koje valja osvojiti. Takođe nije zanemareno ni učenje o Prirodi u kojem su operativne kategorije razum, Bog, iskustvo. Moglo bi se reći da je Eudeno Garen ovom studijom obuhvatio sva ona relevantna pitanja koja su pokretali umni ljudi onoga doba, da je sledeći izvore dao puniju sliku jednog vremena koje predstavlja temelj »moderne filozofije čoveka« (prema B. Suhodolskom). Garenova erudicija, visoka intelektualna samosvest i duh stroge naučne analitike u spoju sa briljantnim stilom izlaganja misli čini knjigu »Italijanski humanizam« nezaobilaznim štivom svakog prosvetiteljskog čoveka zainteresovanog za sopstvena duhovna ishodista.

neposredno svedočenje

Boro Krivokapić: JUGOSLAVIJA I KOMUNISTI, Adresa Jovana Đorđevića, Beograd, NIRO »Mladost«, 1988.

radivoj stepanov

Knjiga »Jugoslavija i komunisti« i pored spleta vrlo podsticajnih objektivnih okolnosti i subjektivnih povoda, nažalost nije iskoristila povoljnu priliku da se javnosti predstavi kao (u Adresi obećana) »jedinствена osmoza neposrednog svedočenja i intelektualnog obrazloženja« (s. 8) o prohujalom vremenu »ustavnog blaženstva« i neoprostive udaljenosti Jugoslavije od »razvijenog sveta i njegove civilizacije« (s. 128), posle kojeg je, uzgred budi rečeno, ostala teška međunacionalna netrpeljivost, privredna haotičnost i tek po koja kulisa jedinstvenih osnova političkog sistema federacije.

Njih dvojica, jedan novinar i ispisivač, i jedan ustavopisac i kazivač, uprkos združenom naporu i jedinstvenoj težnji, »tom našem klupku žestokih vizija i posrtaja, obmana i samoobmana, jednako prošlih i savremenih«, nisu dosledno i primereno zadatoj temi »pribavili izvesnu logiku i ne manje verodostojnost« (s. 8). Istina, u svom fahu (oni) su nesumnjivi profesionalci, znalci i autoriteti. Boro Krivokapić — analitičko i britko pero našeg novinarstva od vremena uređivanja »Studenta«, u »naletu« pisac više zapaženih knjiga (»Treba li spaliti Kiša«, 1980; »Pitao sam Krležu«, 1982; »Umorna levica«, 1985; »Dahauski procesi«, 1986; i sada ova knjiga, 1988), Jovan Đorđević, neimar i doajen naše socijalističke ustavne nauke, profesor beogradskog Univerziteta i pariskog Univerziteta — Sorbona, Počasni doktor Univerziteta u Strazburu, Počasni predsednik Međunarodnog udruženja za ustavno pravo, poznati autor brojnih udžbenika ustavnog prava i političkog sistema, stručnih studija i eseja, modulator naših posleratnih ustava i brojnih ustava zemalja »trećeg sveta«, sugestivni učitelj mnogih generacija pravnika i politologa. Čovek koji je godinama zauzimao »dominantno mesto pored političkog Edvarda Kardelja, u samom kavezu naše društvene sudbine« (s. 8), pisac koji je u svojim radovima, i kad se to činilo nemoguće, instinktom, iskustvom i znanjem u »zadanim« temama vešto spajao ono što službeno treba da se saopšti sa onim što se naučne istine radi mora reći, besednik koji se (kad sam ga slušao), »blagom ironijom« ili »plemenitim cinizmom« branio ili opirao dogmatiskom stavu, »svakom apsolutu i preterivanju«.

Tekuća (naslovna) Adresa Jovana Đorđevića opredeljena je, etički, intelektualno i aktivistički, još mnogo ranije (pre knjige »Jugoslavija i komunisti«) brojnim eminentno antropološkim radovima o subjektu i sistemu, odnosno »čoveku i samoupravljanju«, kao njegova neosporno stalna Adresa i ljudska prepoznatljivost. »Biti za« — pisao je J. Đ., a verujem da tako i sada misli — »kad nema uslova i razloga za protiv, uslov je aktivne i stvaralačke misli i efikasne akcije. Svest o tome zahteva i da se kaže ne koje znači da za sve što je bliže istini, potrebama čoveka i društvenom napretku. (...) Sve to traži... stalno pokretanje revizije kategorija i vrednosti uz stalno samokritikovanje, samoprevazilaženje i napadanje na sve što je skamenjeno — da bi se razbilo i sve što je veliko, ali zapušteno — da bi oživelo« (»Ideje i institucije«, 1972. s. 20). Itd., itd.

Stalna Adresa je ništa drugo, nego neka vrsta (sakralnog) intimističkog zaveta na visok i ujednačen standard kazivanja, propitivanja, zapažanja, prosuđivanja, dospevanja do činjenica i spoznaja svakog pravog zatočenika nauke i istine. Jovan Đorđević to svakako jeste. Ali tome valja dodati da Adresa naučnika i stvaralaca nije, strogo uzev, lična stvar, ili »privatizovano« područje nesmetanog, opuštenog i neobavezujućeg časkanja o sebi običnom, kao ni ispovedionička ćelija samooproštenja ili privatna katedra za izricanje improvizovanih naučnih tvrdnji i sudova. A upravo (tom) »linijom manjeg otpora« kliznula je Adresa J. Đ. »na kosini njegovih 80 godina« opasno preteći da se

obistine opore reči travničkog mudraca: dva-put u životu čovek je izložen jakom iskušenju da suviše govori o sebi; prvo je mladičko doba, sa njegovom bujnošću i nemirima svake vrste, a drugo, staračko doba sa manje ili više izrazitim znacima senilnosti.

Predašnju tvrdnju ilustrivaču odgovarajućim navodima.

Tako u evociranjima ima »dijaboličnih« aluzija, kako su, naprimer, Enver Hodža i Tito (još iz/u doba ilegale) voleli da se lepo oblače i okružuju lepim ženama!? »Oni su to smatrali nekom vrstom kamuflaže« (s. 16).

Nisu zaobidene ni sopstvene »skromne usluge«. Naime, kada je pravljen Ustavni zakon (donet je 13. 1. 1953. — primedba R. S.) samoupravljanje se, konstatuje J. Đ. »više prihvatilo kao dopunski princip«. Tada, piše Kardelju i obrazlaže kako je neprihvatljivo »da u momentu kada razvijamo samoupravljanje u Ustavnom zakonu nema pomena o samoupravljanju«. Kardelj stoga ohrabruje J. Đ. da unese dopune. I obrni-okreni, tako je prvi put u istoriji u jednom ustavu definisano samoupravljanje« (s. 47—8).

Takođe, nije izostalo ni distanciranje od nekih crnih tačaka na istorijskoj trasi socijalizma u društvo »po meri« čoveka. U razgovoru, na konstataciju i zapitanost B. K. otkuda osnov, zapravo ovlaštenost brojnim organima (državnim paradžavnim) da čovek u vreme »istorijskog obračuna« sa IB može biti lišen slobode bez suđenja do dve godine, a potom da se ova kazna mogla pružiti na još dve godine, takođe bez suđenja, J. Đ. direktno odgovara: »Jeste... Bila je to neka uredba, koju sam ja nešto popravljao, a posle je donet Zakon. (...) Tu smo Moša Pijade i ja dugo mudrovali. Mislim da je ta ideja potekla od Moše, on je bio ekspert za kriminologiju« (s. 33—4). Nakon ovakve izjave, gotovo je perverzno zapitati da li bi takav, bez predsedana zakon u našoj pravnoj istoriji, bio civilizovaniji da su ga pisali samo »obični« ljudi a ne eksperti, sa više humanih obzira a manje »mudrovanja«? Otuda dosta neverljivo zvuči tvrdnja J. Đ. da za Goli otok saznaje, i ako saraduje na koncipiranju zakona za njegovo arakosno nastanjanje, »tek kada se logor rasturio« a »to je 1956—7 godine« (s. 33—4).

Kojih petnaestak — dvadeset godina docnije, istim poslom ali u drugačijem društveno-političkom kontekstu, pri formulisanju »pokrajina kao konstitutivnog elementa jugoslovenskog federalizma«, događa se nešto slično, opet vredno pravdanja. Priseća se J. Đ. da je »predsedavao Komisiji koja je odobrala konačan tekst amandmana 1971. Jedan predstavnik Kosova pojavio se sa tom sintagmom. Nisam odmah bio dovoljno svestan kakve konsekvence to može da ima... Prekinuo sam sednicu i pokušao da razgovaram sa nekim odgovornim srpskim rukovodećim ljudima u Partiji...« (s. 93).

Zaista, neverovatno kako se ovom jednom rečenicom, možda i nehotično, ilustruje sav »sjaaj i beda«, zapravo uvreženi podanički položaj naše pravne nauke spram politike, tj. odgovornog, emancipovanog ponašanja i delovanja u presudnoj društveno-političkoj situaciji; nauka »po svoje« mišljenje redovno ide u partijski komitet! Iskaz ne dobija ništa na aktuelnosti ni kada J. Đ. saopštava da je ta zagonetna ličnost ondašnji kosovski čelnik Ilijaz Kurtešić. Poodavno se zna već ovaj »detalj«, nije bila tajna ni kad se protiv ovog lica povelala istraga, kao ni da će se (ono) »naći pred sudom zbog izazivanja nacionalne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti« (»Politika« 3, 10. 9. 1989, s. 10).

Svoje neslavno kumstvo J. Đ. ne precutkuje ni pri nastajanju kljaste kovanice i »novog ustavnog pojma — narodnost« (s. 97). Ovaj pojmovni i logički abort izmislio je, veli, spontano tek »da bi se preganjanjima stalo na put«.